

INSTRUCȚIUNE PRIVIND ORGANIZAREA BANATULUI TIMIȘAN (7 OCTOMBRIE 1717)

Ciprian Glăvan*

Cuvinte cheie: instrucțiune, organizare, Banat, 1717

Keywords: instruction, organisation, Banat, 1717

Instruction regarding the organisation of Banat of Temes region (October 7, 1717)

(Abstract)

After the conquest of Timișoara by the Habsburgs in 1716, the new administration of the province proceeded with the organisation of the region, even before the Peace of Passarowitz (1718) officially awarded the Banat region and its capital Timișoara to the Habsburg Empire. The present instruction, issued on October 7, 1717, was addressed to Alexander von Kallanek and Ignatz Hahn, which were appointed as the members of a commission meant to prepare the permanent organisation of the imperial province Banat of Temes. These dispositions of the central authorities from Vienna were partially modified later, but that comes as no surprise given the fact that, in spite of reports received from Banat, they did not yet fully know the real situation of this region. The present study handles different aspects, regarding the initial organisation of the province e.g. administrative, demographic or religious aspects.

Instrucțiunea adresată comisarului principal Alexander von Kallanek și comisarului Ignatius Hahn („*Instruction für die zur Einrichtung des oeconomici universalis in dem Temeswarer Banat ernannten Commissarien v. Kallanek und Ignatz Hahn*”), în numele împăratului și a Camerei Aulice, cuprinde diverse aspecte referitoare la organizarea Banatului după cucerirea habsburgică. Instrucțiunea, datată în 7 octombrie 1717, precede pacea de la Passarowitz (1718), prin intermediul căreia Banatul devenea în mod oficial parte a Imperiului Habsburgic. Ea constituie o veritabilă declarație de intenție a autorităților imperiale în ceea ce privește provincia proaspăt cucerită, chiar dacă mai multe prevederi ale acesteia au fost modificate ulterior. Acest lucru era normal în contextul în care situația din Banat era încă prea puțin cunoscută în amănunt autorităților de la Viena. De altfel, în cuprinsul documentului, comisariilor imperiali amintiți mai sus, li se solicită în mai multe rânduri să adapteze dispozițiile instrucțiunii la situația concretă din teren și să trimită rapoarte privitoare la problemele constatate la fața locului, însoțite de soluțiile sugerate pentru rezolvarea problemelor semnalate.

Principalele propuneri privind statutul Banatului în cadrul Imperiului și diverse aspecte ale organizării acestei provincii proaspăt cucerite

au fost cuprinse deja în marele referat, din data de 30. XII. 1716, elaborat de Camera Aulică la solicitarea împăratului. Cu acordul acestuia a fost fondată comisia de organizare a Banatului, care a primit, prin prezentul document, primele instrucțiuni concrete pentru organizarea provinciei¹.

Acest document a precedat memoriul Camerei Aulice, aprobat de împăratul Carol al VI-lea, prin care Banatul era organizat ca un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale și administrat de Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război, prin intermediul administrației provinciale („*Banater Landes-Administration*”)².

Instrucțiunea ne-a parvenit grație muncii arhivistului Maximilian Jelinek, care la cumpăna secolelor XIX-XX a organizat arhiva comitatului Timiș, completând-o cu copii după documentele referitoare la istoria regiunii, care lipseau din arhivele timișorene³. Copia instrucțiunii, care face obiectul studiului de față, a fost efectuată de

* Muzeul Național al Banatului Timișoara, Piața Huniade nr. 1, e-mail: cipi_gl@yahoo.com.

¹ Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München (1967), 19.

² Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial. 1716–1778*, Timișoara (1997), 19.

³ Mulțumim pe această cale doamnei Ili Miklosik pentru informațiile oferite.

arhivarul Jelinek în data de 10 decembrie 1894, originalul aflându-se la vremea respectivă în cadrul Arhivei Imperiale de finanțe. În prezent această copie se păstrează în fondurile Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Timiș.

Ținând cont de faptul că organizarea economică a Banatului imperial a fost ilustrată în mod cuprinzător în lucrarea domnului Costin Feneșan⁴, în lucrările etalon ale lui Josef Kallbrunner⁵ și Sonja Jordan⁶ și în studiul punctual al domnului Ovidiu Marinel Koch-Tușiș⁷, vom insista în cadrul acestei contribuții asupra procesului de conturare a măsurilor care au creionat ulterior organizarea Banatului imperial, evitând însă abordarea problemelor referitoare la organizarea economiei și mineritului din Banatul imperial.

Încă de la început se exprima dorința ca noua provincie habsburgică să fie organizată cât mai eficient și profitabil. Până la emiterea unei alte decizii în acest sens, de administrarea provinciei urma să se ocupe comandamentul militar din zonă și administrația camerală, care se afla în curs de constituire. Între cei care urmau să se ocupe de diversele aspecte legate de administrarea provinciei (justiție, ordine publică, armată, economie) trebuia să existe o colaborare cât mai strânsă pentru o eficiență optimă a administrației⁸.

Administrația camerală, care urma să devină *Banater Landes-Administration* (Administrația Țării Banatului), urma să se ocupe cu gestionarea veniturilor camerale și să fie subordonată în mod nemijlocit Camerei Aulice de la Viena. Necesitatea reorganizării provinciei din punct de vedere economic era evidentă, dar aceasta urma să se facă, pe baza unei analize detaliate la fața locului, prin intermediul unei instrucțiuni de organizare a provinciei⁹. În preambulul conceperii unui astfel de document se dorea luarea tuturor măsurilor pregătitoare, care puteau fi adoptate încă din 1717.

Comisarul von Kallanek urma să se întâlnească

într-o primă fază cu Eugeniu de Savoya pentru a clarifica anumite aspecte privitoare la organizarea Banatului, iar apoi să se îndrepte spre Timișoara, coordonându-se cu comisarul Hahn. Astfel amândoi urmau să ajungă în același timp în capitala Banatului. După discuții preliminare aceștia urmau să se pună în contact cu generalul comandant din Timișoara și să mențină comunicarea cu autoritățile militare în toate problemele importante, care priveau procesul de organizare a noii provincii. Autoritatea militară din provincie urma să secondeze din punct de vedere militar, atunci când era necesar, toate acțiunile comisiei de organizare a Țării Banatului¹⁰.

Comisarii urmau să își înceapă activitatea informându-se de la oficanții camerali privitor la toate aspectele care priveau organizarea provinciei. Cu acest prilej urmau a fi puși la curent cu mai multe aspecte ale realităților bănățene de la vremea respectivă, precum granițele Banatului și delimitarea acestuia de celelalte teritorii aflate sub stăpânire habsburgică după pacea de la Karlowitz (1699)¹¹.

Urmau să fie informați, în mod punctual, privitor la locurile unde turcii mai întreprindeau încă incursiuni, precum și la zonele unde situația se stabilizase suficient pentru a permite demararea procesului de organizare economică a provinciei.

Ocupațiile principale și contribuțiile prestate de locuitorii provinciei în perioada otomană urmau să fie de asemenea luate în considerare. Această informare inițială urma să fie completată de o mulțime de informații din domenii diverse, precum situația sistemului de vamă din perioada otomană, comerțul bănățean, mineritul sau silvicultura din provincia nou cucerită¹².

Baza oricărui proiect de organizare a provinciei urma să o constituie însă o conscripție completă a districtelor, localităților și locuitorilor acestora. Un astfel de recensământ trebuia să conțină și informații legate de terenuri agricole, păduri, pășuni, vii, ape, mlaștini, mori și mine¹³. Castelele sau ruinele acestora, identificate pe parcursul acestei conscripții, urmau a fi descrise pe larg. Pe baza tuturor informațiilor menționate anterior urma să fie redactată, la momentul potrivit, o hartă formală a provinciei¹⁴.

După încheierea conscripției, provincia urma a fi împărțită în districte, în funcție de factorul economic. Această împărțire urma să aibă loc doar

⁴ Costin Feneșan, *op. cit.*.

⁵ Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat*, Editura Südost-deutsches Kulturwerk, München (1958).

⁶ Sonja Jordan, *op. cit.*.

⁷ Ovidiu Marinel Koch Tușiș, *Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 comisiei bănățene de organizare a mineritului în Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, XII-XIII, (2004–2005), 343–369.

⁸ *Instruction für die zur Einrichtung des oeconomici universalis in dem Temeswarer Banat ernannten Commissarien v. Kallanek und Ignatz Hahn*, folia 4. Documentul va fi citat în continuare după cum urmează: *Instruction für die zur Einrichtung des oeconomici universalis in dem Temeswarer Banat...*

⁹ *Instruction für die zur Einrichtung des oeconomici universalis in dem Temeswarer Banat...*, 6.

¹⁰ *Ibidem*, 24.

¹¹ *Ibidem*, 28.

¹² *Ibidem*, 29.

¹³ *Ibidem*, 30.

¹⁴ *Ibidem*, 31.

după stabilirea capacității economice a fiecărei localități și a cuantumului de contribuții, pe care putea să îl presteze fiecare localitate¹⁵.

Fiecare dintre aceste districte urma să fie condus de un funcționar superior, care să beneficieze de ajutorul unui aparat funcționăresc. Funcționarii care urmau a fi angajați și care erau subordonați acestui funcționar superior, trebuiau să se ocupe cu corectitudine de domeniul încredințat, dorindu-se evitarea angajării inutile a unor funcționari fără obiectul muncii¹⁶.

Atunci când situația o cerea, membrii comisiei de organizare a Banatului urmau să se consulte cu generalul comandant al Banatului și cu prelații mai importanți din Banat, fie că aceștia erau romano-catolici, greco-catolici sau ortodocși. Cei care urmau a fi consultați trebuiau să se bucure însă de o reputație bună în cadrul propriei comunități și să aibă o atitudine pozitivă față de noile autorități habsburgice¹⁷.

În categoria celor care urmau a fi consultați intrau bineînțelese bătrânii comunităților și cneji, care puteau fi de ajutor la conducerea provinciei, mai ales atunci când era vorba de populația ortodoxă a acesteia. De altfel autoritățile imperiale considerau că era necesară atragerea în Banat a celor refugiați din acest loc în regiunile învecinate datorită războaielor care avuseseră loc aici la cumpăna secolelor XVII și XVIII. Se dorea și atragerea unor noi coloniști de confesiune ortodoxă din regiunile învecinate Banatului, care se aflau încă sub stăpânire otomană. Acestea și alte măsuri similare trebuiau luate, în viziunea noilor autorități, pentru popularea regiunii „*dăruite de Dumnezeu cu pământuri fertile și cu premise bune de dezvoltare economică*”¹⁸.

În condițiile în care turcii părăsiseră Timișoara, românii și sârbii erau considerați de către noii stăpâni ai provinciei ca fiind populația autohtonă. Aceleași autorități considerau că nu urmau să se așeze prea mulți maghiari în Banat, deoarece acestora nu le plăcea să locuiască lângă români și sârbi și viceversa¹⁹.

În contextul în care românii și sârbii urmau să constituie în continuare populația majoritară a provinciei se considera că era cel mai bine să se păstreze statu-quo-ul din punct de vedere religios, pentru a nu se risca depopularea provinciei. Autoritățile sperau totuși că, cu timpul, tot mai

mulți ortodocși urmau să se convertească la catolicism. Cei care doreau să facă acest pas urmau ca, indiferent de națiunea sau ritul lor religios, să fie încurajați și sprijiniți. Aceasta făcea parte din eforturile pentru încurajarea catolicismului și a activității clerului greco-catolic, dorindu-se răspândirea confesiunii romano-catolice în provincia proaspăt cucerită²⁰. Credincioșii ortodocși urmau ca, la rândul lor, să beneficieze în continuare de protecția comandamentului militar și a administrației camerale din Banat, pentru a nu da naștere niciunui fel de discriminări împotriva acestei comunități religioase²¹.

Partea din instrucțiune în care erau abordate problemele confesionale urma să fie adusă la cunoștința lui Stephan Dinarici, din cadrul ordinului iezuit și a lui Peter Köll, din cadrul provinciei maghiare a franciscanilor salvatorieni, dându-se dispoziție acestora să trimită un superior și trei călugări din partea ordinului iezuit, respectiv doi superiori și un călugăr din partea ordinului franciscan. Membrii „Societății lui Isus” urmau să se ocupe de serviciul religios și îngrijirea spirituală a credincioșilor din Cetate, iar călugării franciscani urmau să asigure îngrijirea spirituală a credincioșilor din cartierele orașului și zona înconjurătoare²².

Autoritățile din provincie urmau să decidă ce locații urmau a fi atribuite iezuiților pentru a le servi drept sediu și pentru celebrarea slujbelor religioase. Același lucru era valabil și în ceea ce privește călugării franciscani, care urmau să își desfășoare activitatea în cartierele orașului. Trebuiau însă definite clar zonele în care urmau să își desfășoare activitatea fiecare dintre cele două ordine precum și limitele cetății, respectiv ale cartierelor orașului, pentru a fi preîntâmpinate divergențele²³. Pentru a evita ca vreunul dintre membrii acestor ordine religioase să își aroge o anumită jurisdicție, această delimitare urma să fie făcută încă de la început.

Iezuiții urmau să beneficieze de finanțare din partea erariului. Erau prevăzuți 50 florini pe lună pentru superior; 120 florini pe lună, adică 40 florini/lună/persoană pentru ceilalți călugări și 20 florini pentru „fratele nepreot”. Această sumă, prevăzută pentru întreținerea misiunii iezuite timișorene, urma să fie pusă la dispoziția superiorului iezuiților în fiecare lună pe baza unei chitanțe.

Franciscanii, fiind un ordin mendicant, primeau dreptul de a strânge donații de la populația din

¹⁵ *Ibidem*, 33.

¹⁶ *Ibidem*, 137.

¹⁷ *Ibidem*, 39.

¹⁸ *Ibidem*, 40.

¹⁹ *Ibidem*, 21.

²⁰ *Ibidem*, 129.

²¹ *Ibidem*, 22.

²² *Ibidem*, 18.

²³ *Ibidem*, 119.

cartierele din afara cetății Timișoara²⁴. Deoarece nu se știa exact ce sume puteau fi strânse prin intermediul donațiilor, într-o primă fază cei doi comisari urmau să prevadă fonduri, respectiv produse și pentru susținerea franciscanilor²⁵. Se aprecia însă, că ulterior aceștia puteau beneficia, în funcție de râvna lor pastorală și pietatea pe care o insufflau poporului, de donații consistente, reducând astfel dependența lor de finanțarea din partea autorităților²⁶. Franciscanii bosnieci și salvatorieni din Timișoara urmau să primească moscheile din cartierele orașului pentru asigurarea serviciului religios, încercând să contribuie la dezvoltarea Bisericii Catolice și în mediul rural bănățean.

Pentru dotarea cu cele necesare (clopote, tabernacule, ceasuri, altare, scaune de rugăciune etc.) a lăcașelor de cult care urmau să funcționeze în fostele moschei, trebuiau identificate resursele financiare corespunzătoare²⁷.

Această dotare a bisericilor urma să se facă insistându-se asupra limitării la strictul necesar pentru funcționarea lăcașelor de cult. În contextul unei înmulțiri a parohiilor romano-catolice din Banat urma să se apeleze și la ajutorul comunităților și bineînțeles la donații, pe care le puteau strânge călugării misionari. O necesitate de la sine înțeleasă era constituirea unui fond pentru întreținerea și dotarea bisericilor, care urma a fi folosit atunci când era cazul²⁸. Asupra acestui aspect comisarii urmau să se consulte și cu preoții, care se ocupau de diverse parohii, pentru identificarea modului celui mai potrivit de a strânge o astfel de sumă, urmând ca acest aspect să fie cuprins în raportul trimis Camerei Aulice²⁹.

Ținând cont de faptul că erariul urma să preia într-o primă fază cheltuielile pentru întreținerea bisericilor și a preoților romano-catolici din Banat, acestora li se interzicea colectarea zecuielii.

Credincioșii greco-catolici urmau să folosească drept biserici două foste moschei din oraș sau din suburbii. Trebuia, de asemenea, identificat un mod de a întreține preoții greco-catolici, dar prioritate în acest sens urmau să aibă cei romano-catolici³⁰.

Ajutorul acordat comunității ortodoxe, pentru ridicarea și amenajarea bisericilor proprii, urma să se rezume la lemnul de construcție, robote și diverse ajutoare de acest gen. Se considera că o

parte a acestei comunități ajunsese deja la o anumită bunăstare, astfel că puteau identifica singuri fondurile necesare întreținerii preoțimii și bisericilor ortodoxe. Erariul le recomanda comisariilor să manifeste prudență și dexteritate în abordarea acestei probleme și să evite orice fel de cheltuială care nu era absolut necesară³¹.

Pentru a popula cât mai repede orașul proaspăt cucerit se dorea încurajarea așezării în Timișoara și a celor care nu erau de religie romano-catolică. În acest sens erau preferați comercianții sau meșteșugarii. Se insista însă din nou asupra ideii ca, chiar dacă nu toți cetățenii orașului urmau să fie germani sau de religie romano-catolică, membrii magistratului să fie doar germani³².

Pentru impulsivarea dezvoltării economice a Banatului s-a decis să se permită evreilor, prezenți în Banat încă din perioada stăpânirii turcești, să rămână în provincie. Conform doleanțelor noilor autorități aceștia ar fi urmat însă să își desfășoare activitatea doar în afara cetății Timișoarei, dorindu-se și limitarea numărului lor în provincie.

În opinia autorităților era necesară o diferențiere între creștini și evrei în favoarea primilor, în ceea ce privește obligațiile datorate fiscului imperial³³. Indiferent cum urma să fie reglementată problema toleranței evreilor în Banat, conform dispozițiilor autorităților imperiale, aceștia urmau să fie nevoiți să achite capitația de un ducat de aur sau patru florini în bani de argint, monedă renană, fără a mai fi nevoie de emiterea unei alte dispoziții în acest sens. Plata acestei sume urma să se facă de către fiecare evreu în parte, de îndată ce desfășura o activitate lucrativă, urmând ca aceasta să fie consemnată în registrul în care erau consemnați cei care plăteau capitația. De altfel acest tip de impozit urma să fie perceput anual atât de la ei, cât și de la ceilalți locuitori ai Banatului³⁴.

Principalul beneficiu economic pe care îl putea avea erariul de pe urma evreilor din Banat care se ocupau preponderent cu comerțul, provenea din taxele vamale. De aceea comisarii trebuiau să gândească în așa fel sistemul vămilor din provincie, încât vama plătită să fie mai mică sau mai mare, în funcție de venitul pe care marfa respectivă îl aducea evreilor. Stabilirea acestui venit urma să se facă, bineînțeles, pe baza observațiilor făcute la fața locului, în Banat.

Conform intențiilor inițiale ale autorităților imperiale urma să fie înființat un district, a cărui

²⁴ *Ibidem*, 120.

²⁵ *Ibidem*, 122.

²⁶ *Ibidem*, 121.

²⁷ *Ibidem*, 123.

²⁸ *Ibidem*, 124.

²⁹ *Ibidem*, 125.

³⁰ *Ibidem*, 130.

³¹ *Ibidem*, 131.

³² *Ibidem*, 128.

³³ *Ibidem*, 70.

³⁴ *Ibidem*, 71.

întindere urma să fie stabilită ulterior și care să cuprindă Timișoara și zona înconjurătoare. În cuprinsul acestui teritoriu orașul urma să se bucure de propria jurisdicție și de toate drepturile și prerogativele cuvenite unei asemenea cetăți³⁵. De comun acord cu autoritățile militare din Banat, Comisia de organizare a Banatului urma să înainteze Camerei Aulice și Consiliului Aulic de Război un raport, care să conțină propuneri privitoare la următoarele aspecte:

a. în ce ordine și în ce fel trebuia să fie organizată cetatea cu fortificațiile și celelalte lucrări defensive, pentru a putea asigura în mod optim protecția orașului și a provinciei împotriva oricăror dușmani din interior sau exterior și pentru ca populația urbei să nu resimtă prezența armatei în oraș ca fiind apăsătoare. În acest sens se prevedea o separare clară a administrației civile de cea militară³⁶.

b. ce regulamente, statute sau legi trebuiau elaborate în domeniul polițienesc, economic și de justiție și cărei jurisdicții să îi fie subordonată populația orașului.

c. când și în ce mod cetățenii orașului urmau să presteze contribuția, care urma să fie plătită în mod egal de toți cetățenii provinciei și mărită pe măsură ce situația economică a locuitorilor orașului se ameliorează³⁷.

În partea de încheiere a instrucțiunii se stabilea că cei doi comisari responsabili cu organizarea Banatului urmau să înainteze Camerei Aulice rapoarte periodice, însoțite de sugestii de soluționare, privitoare la problemele care apăreau în provincie³⁸. Pornind de la aceste rapoarte administrația camerală putea să identifice cel mai potrivit mod de a aborda problemele apărute și de a lua măsurile necesare pentru sprijinirea acțiunilor benefice administrației camerale și pentru curmarea celor dăunătoare pentru fiscul imperial³⁹. Aceste rapoarte interimare urmau a fi remise de către comisari pe durata îndeplinirii misiunii lor în Banat, până la redactarea unui raport final, care trebuia trimis imediat Camerei Aulice⁴⁰.

Pe lângă aceste rapoarte periodice, comisarii urmau să trimită și o expertiză, care să cuprindă necesarul de funcționari și oficanți, care trebuiau angajați, precum și prerogativele acestora. Această expertiză urma să cuprindă și o estimare clară și

completă a costurilor presupuse de organizarea Țării Banatului. În acest sens urma a fi făcută o estimare financiară pe fiecare capitol, evitându-se elaborarea unei estimări generale fără împărțirea pe diverse domenii, deoarece estimările generale erau considerate a fi neproductive și suspecte⁴¹.

Ținând cont de faptul că, cucerirea Banatului a fost însoțită de cucerirea Belgradului, autoritățile imperiale au dispus trimiterea în acest oraș a unui consilier al Camerei Aulice, care urma să își înceapă activitatea înaintea comisiei de organizare a Banatului⁴². Lui urmau să i se adreseze comisarii, în situațiile în care considerau că nu pot lua o anumită decizie singuri sau că au nevoie de acceptul Camerei Aulice. Astfel, se putea face o economie de spațiu și timp și se putea asigura fluenta activității în Banat. Acest consilier putea lua decizii în domeniile pe care le considera că intrau în competența sa, deciziile sale beneficiind implicit de girul Camerei Aulice⁴³. Dacă însă cei doi comisari considerau că, datorită importanței, urgenței sau altor circumstanțe, era necesar să trimită direct rapoartele Camerei Aulice la Viena, o puteau face, fără a mai fi necesar ocolul prin Belgrad⁴⁴. Imediat ce era posibil, copii ale acestor rapoarte și informări privind deciziile Camerei Aulice urmau a fi trimise, spre înștiințare, consilierului aulic de la Belgrad.

Valoarea documentară a acestei instrucțiuni rezidă tocmai în faptul că permite o privire de ansamblu asupra unei lumi aflate în curs de constituire, ale cărei caracteristici principale se conturează deja în paginile acestui document. Chiar dacă până la stabilirea formei de funcționare a administrației și economiei din Banatul imperial au mai fost necesare diverse ajustări, e evident că acest document nu a fost elaborat în necunoștință de cauză, el bazându-se pe rapoartele pe care administrația centrală vieneză le-a primit din Banat și care din păcate nu s-au păstrat⁴⁵.

³⁵ *Ibidem*, 111.

³⁶ *Ibidem*, 113.

³⁷ *Ibidem*, 114.

³⁸ *Ibidem*, 143.

³⁹ *Ibidem*, 140.

⁴⁰ *Ibidem*, 146.

⁴¹ *Ibidem*, 136.

⁴² *Ibidem*, 152.

⁴³ *Ibidem*, 153.

⁴⁴ *Ibidem*, 154.

⁴⁵ Josef Kallbrunner, *op. cit.*, 19.

